

Марија С. ТЕРЗИЋ¹

Институициј за књижевности и уметности, Београд

ФИГУРА ОЦА У ДРАМИ *КРАЉ ЛИР* И РОМАНУ *КОРЕНИ*

Овај рад бави се компаративним везама између драме *Краљ Лир* Вилијама Шекспира (William Shakespeare) и романа *Корени* Добрице Ћосића. Повезује их фигура остарелог родитеља, оца која у себи обједињује приватну димензију оца унутар породице и друштвену улогу политичара, властодршца. Кроз фигуру оца се у оба дела преламају се везе између старијих и млађих генерација, као и породични односи између оца и ћерки с једне односно оца и синова са друге стране. Ову фигуру карактеришу апсолутизам и самовоља, као и изражена ригидност која им не дозвољава да пређу преко „издаје” сопствене деце. Разматра се и тест љубави у драми којим се може сматрати сцена Бадње вечери у Ћосићевом роману. *Краља Лира* и *Корене* везује мотив неиспуњених очекивања очева што проозрокује дезинтеграцију породице коју покреће реакција Лира и Аћима Катића на чин издаје своје најмлађе ћери којој је пандан вест, уједно, и чин Аћимовог млађег сина. У овом раду биће речи и о уговору о издржавању о коме пише књижевни историчар Стевен Гринблат (Stephen Greenblatt).

Кључне речи: *Краљ Лир*, *Корени*, отац, тест љубави, уговор о издржању, очекивања

1. Феномен (не)послушности у драми *Краљ Лир* и у роману *Корени: уговор о издржавању и тест љубави*

Драма *Краљ Лир* настала је почетком 17. века. То „читаво доба имало је дубоку ’геронтолошку пристрасност’. Стално је себи понављало да сходно бојжјој вољи и природном поретку ствари, власт припада старима [...]” (Гринблат 2005: 122) Већ на почетку драме начиње се једна од њених централних тема, која је повезује са романом *Корени* Добрице Ћосића. То је мотив смене генерација, повлачење припадника старијих генерација, краља Лира и Аћима у корист деце, ћерки Гонериле, Регане и Корделије односно синова Вукашина и Ђорђа. Најмлађа деца, Корделија и Вукашин, очевој су супротставили сопствену самовољу. Феномен супротстављања деце, млађих генерација, родитељском ауторитету на шта очеви бурно реагују исказујући неприхватање таквог понашања наследника заједнички је за оба дела. И Лир и Аћим Катић представљају фигуру остарелог оца.

Раздор у обе породице започиње чином одбијања најмлађе деце да се повињу очевој вољи. У *Краљу Лиру*, томе претходи подела краљевства, а у *Коренима* то доводи до поделе, иако Аћим Катић испрва каже синовима:

Само преко мог гроба можете да се делите! А ја ћу још да живим!... Обојица сте једнаки! (Ћосић 2029: 61)

Међутим, не могавши да пређе преко Вукашинове издаје (или „издаје”), он је тај који доноси одлуку да се сина одрекне и да га протера. Ако је у овом роману најмлађи син издао оца, може се шпекулисати да је и отац издао сина ускраћивањем очинства, које је за Вукашина одувек било веома важно: „Једино у животу што је поуздано било моје, био је он, отац!” (Ћосић 2019: 74) Вукашин је „[...] годинама мислио очевим мислима и живео његовим идејама” (Ћосић 2019: 73).

¹ marijaterzic91@gmail.com

Отуда унутрашњи конфликт у њему између потребе да не наруши његов и очев однос, да остане син свога оца, и између потребе да живи свој живот у коме очева реч неће бити закон. Томе кореспондира Корделијин став да неће отац бити љубав њеног живота. Одбијање да угоде очевима и доминација сопствене воље на уштрб Лирове и Аћимове је спона која везује Корделију и Вукашина.

1.1. Огјецци уџовора о издржавању у драми Краљ Лир

У есеју „Неговање страха: Краљ Лир и његови наследници”, Стивен Гринблат „[...] остаје веран својој пракси упоредног читања књижевног и некњижевног текста [...]” (Spremić 2011: 95). Некњижевни текст о коме је реч, а који говори о тежњи оца да заузда вољу свог сина је објављен у америчком магазину (*Амерички баптистички магазин* (*American Baptist Magazine*)) објављен у првој половини 19. века (Спремић 2011: 95). У њему се помиње уговор о издржавању. Једна од његових важнијих одлика јесте тематика правног регулисања односа између млађих и старијих генерација, родитеља и деце, унутар једног домаћинства са циљем да промена статуса родитеља не омогући да их деца својевољно понизе.

Повлачење родитеља из односа приређивања у однос лица које издржавају деца у то време значило је падање њиховог ауторитета као и другачију организацију унутар породице. Губљењем доминантне позиције коју су до тада држали, родитељи преко ноћи постају зависни од своје деце. Повлачење је праћено опадањем друштвеног угледа (Гринблат 2005: 124). Новоуспостављени односи морали су бити правно регулисани (Гринблат 2005: 123) како би се права родитеља заштитила, а воља млађих ограничила.

То је у Шекспирово време „[...] у раној модерној Engleskoj, у којој је настао *Краљ Лир*” (Spremić 2011: 96), на микроплану значило да „када би се отац једном одрекао своје земље, он је постајао, чак и у кући која је једном била његова, оно што се називало „гостом” (*sojourner*) (Гринблат 2005: 123). Другим речима, то означава свесно одрицање оца од прерогатива своје моћи, пре свих статуса и власти.

„Под претњом тако драстичног губитка статуса и власти, родитељи који су се суочавали с повлачењем из активног живота, обраћали су се [...] закону да би добила уговоре или споразуме о издржавању, према којима су деца, замену за трансфер породичне имовине, преузимала обавезу да им обезбеђују храну, одећу и склониште.” (Гринблат 2005: 123)

Млади на тај начин на себе преузимају обавезе и одговорности које су до тада држали њихови родитељи. Улоге се мењају. Старије генерације тог времена „имале су [...] паничан страх од тога да ће бити истерани и постати странци чак и у рођеној кући; страх од губитка хране, одеће и крова над главом, што је све неопходно за преживљавање, о достојанству да и не говоримо, понижавајући губитак родитељског ауторитета; страх, особито јако друштво које је верно принципу геронтолошке хијерархије, да ће млади заузети њихово место” (Гринблат 2005: 124), што Аћим Катић силно жели.

Уговор о издржавању значи да млади стичу моћ над родитељима. Како би се они зауздали у својој новој улози, коришћен је уговор о издржавању „[...] чија сврха је била да се обузда моћ ових нових старатеља, кроз одредбу да је очева имовина само поверена на чување деци [...]” (Гринблат 2005: 124). Било какав уговор, међутим, нарушава апсолутизам као облик владавине. У драми *Краљ Лир* „[...] сваки правни уговор, као интервенција једног автономног система, нарушио би

njegov apsolutizam” (Spremić 2011: 101), као што Вукашиново самостално одлучивање нарушава Аћимов јер противуречи свему за шта се у животу залагао, а то стаје у једну реч: политика.

Позивајући се на „Grinblatovo čitanje *Kralja Lira* pod naslovom ’The Cultivation of Anxiety: King Lear and His Heirs’ [...]” (Spremić 2011: 95), Милица Спремић у монографији *Politika, subverzija, moć: novoistorijska tumačenja Šekspirovih velikih tragedija* наводи да је овај уговор карактеристичан за сиромашније слојеве становништва које је далеко од тадашње аристократије. Реч је о припадницима друштва који се баве занатством или имају мали комад земље који обрађују. Да би привређивали и хранили породицу, морали су бити радно способни. Будући да се односи на ниже слојеве, овај уговор не може да се примени на Шекспировог Лира, иако у драми има делова који управо на исти подсећају (Спремић 2011: 100–101).

Иако се уговор о издржавању не може применити у драми *Краљ Лир* и због његовог апсолутизма (Гринблат 2005: 125, Spremić 2011:101), концепт смене генерација присутан је у драми и у српском роману *Корени*. У драми *Краљ Лир* реч је о подели краљевства којег се он одриче у корист своје три биолошке, законите ћерке која тој смени претходи. Он „govori da će podeliti kraljevstvo na tri dela, koja će dodeliti kćerkama, ali tako da će veličina delova zavисiti od toga koja će najbolje iskazati koliko ga voli, to jest od njihove sposobnosti da laskaju [...]” (Grinblat 2020: 126). Ради утврђивања којој кћери је најмилији, барем судећи по речима, краљ Лир организује тест љубави:

Поделили смо, знајте,
 Натроје краљевство, и чврста нам је воља
 Стрести бриге и труд са наше старости
 Дајући их млађим снагама, да лакше
 Милимо смрти. [...]
 Овог часа трајну јављамо одлуку
 О миразу кћери нам, да будући спор
 Спречимо. [...]
 (Пошто се сада лишавамо власти,
 Поседа земље и државних брига),
 Која нас од вас понајвише воли,
 Да бисмо тако највећи дар дали
 Тамо се природа и заслуга тражи.²
 (Шекспир 2022: 144)

Последња два појма, природа и заслуга означавају природни поредак, док се заслуге односе на чињеницу да родитељи заслужују љубав и бригу своје деце, у оквиру које је покорност главни начин исказивања поштовања и дужности које млађе генерације треба да гаје према старијима.

1.2. Тест љубави у Краљу Лиру и Коренима

Тест љубави који организује Лир подразумева да свака од његових ћерки треба речима да опише колико га воли.

Подела краљевства се већ догодила, при чему је однос међу деловима пажљиво одмерен. Лирово заваривање да је овај раније утврђен правни договор заправо такмичење – ’Која нас од вас понајвише воли’ – улива симболичку неизвесност у ситуацију

2 Сви стихови драме *Краљ Лир* у овом раду дати су у преводу Живојина Симића и Симе Пандуровића у: В. Шекспир, *Велике трагедије: Хамлет, Краљ Лир, Магбет, Отело*, Вулкан: Београд, 2022.

у којој изгледа нема никакве праве неизвесности. Ово потврђује и његово инсистирање на тесту чак и онда када је прокламовани разлог теста потпуно обесмишљен поделом прве две трећине краљевства, уз изјаве да је власништво 'трајно' и 'вечно'. 'Лир жели да његова деца искусе страх који изазива такмичење за награду, а да при том не морају да истрпе никакве стварне последице таквог такмичења.' (Гринблат 2005: 121)

Лир жуди да чује ласкање својих ћерки како би га оне увериле у снагу своје љубави. По њему, то је начин да му ћерке искажу захвалност и поштовање кроз изговарање милозвучних речи о величини, дубини и интензитету љубави према њему. Зато и „[...] приређује тест љубави да би оснажио ово признање, које је за њега од кључне важности, будући да се управо спрема да абдицира, и самим тим, изгуби моћ да изнуди поштовање своје деце” (Гринблат 2005: 122). Он жели да му се свака од његових кћери вербално додвори исказом љубави.

Корделијина нежна осећања према оцу, која су евидентна на крају драме пандан су Вукашиновом сентименталном односу који гаји према свом оцу и кући у којој је провео детињство. Краљ на тај начин отвара такмичење међу њима, као што је Аћим такав однос ривалитета одувек неговао међу својим синовима. Једна другој треба да буду ривалке у надметању, једна против друге да се такмиче у љубави према оцу. У породици Катић за очеву љубав морао је да се бори само Ђорђе.

Као и Лир, покорност деце очекује и Аћим Катић. Она треба да буде апсолутна, какву је показао његов старији син, Ђорђе, приставши на брак са женом коју је његов отац изабрао, а не он. Вукашинов избор супруге доказ је његове непокорности. То му Аћим не прашта. У драми *Краљ Лир* Регана и Гонерила пружају оцу оно што жели, иако то не одговара истини и, за разлику од Корделије, манипулишу речима како би оствариле свој циљ. Оне своју наводну љубав према оцу неискрено стављају на пиједестал:

Оче, дражи сте ми но што каже реч,
Дражи од вида, света и слободе,
Не мање но живот здрав, частан и леп;
Волим Вас више од најређега блага,
Кол'ко икад дете воли или отац
Доживи – дах је јадан, а реч нема;
Јер ја вас преко сваке мере волим?⁹
(Шекспир 2022: 144–145),

каже Гонерила.

Регана о љубави према оцу изговара:

Непријатељица сам свих других радости
Најдрагоценијих у области чула,
И сматрам да сам једино срећна још
У љубави према вашем величанству.
(Шекспир 2005: 145)

Корделија, Лирова најмлађа ћерка, међутим, одбија да учествује у такмичењу у ласкању јер Гонерилино и Реганино

[...] лукаво представљање немогућности представљања, контаминира Корделијину немогућност да говори тако што саму ту немогућност изговара: то јест, Гонерилине речи заузимају дискурзивни простор који би Корделија тражила за себе да је стварно желела да удовољи очевом захтеву. Сходно томе, сваки покушај да представи

своју нему љубав унапред је осујећен: представљање је театрализација хипокризије и зато је лажно представљање. (Гринблат 2005: 125–126)

Она због тога испашта. Њена 'кривица' је у томе што она „очинском и монархистичком апсолутизму супротставља етос уговора о издржавању и то супротстављање за Лира има тежину издаје” (Гринблат 2005: 126). Она се позива на љубав из дужности:

Несрећна ли сам! Не могу да дигнем
Срце до уста; ваше величанство
Волим, јер сам дужна; ни више ни мање.
(Шекспир 2022: 145–146)

Корделија наставља:

Господару, ви сте ме родили, гајили,
Волели; ја враћам како кћери личи:
Слушам Вас, волим, високо поштујем.
Кад сестре имају мужеве, што кажу
Да воле само вас? Кад се удам,
Лорд што узме моју заклетву имаће
Пола моје бриге, љубави, дужности.
Заиста се нећу удати ко моје
Сестре, да једино волим оца свог.
(Шекспир 2022: 146)

Својим чином непристајања да удовољи оцу и испуни његово очекивање тако што ће, као и сестре јој, ласкати оцу, Корделија изазива емотивни преврат у Лиру. Увређен, погођен, разочаран, он се одриче ћерке:

Ја се одричем све очинске бриге,
Све блискости и заједнице крви,
И као туђинку мом срцу и мени
Сматрам те одсад заувек. Дивљи Скит
Ил' онај што своје родитеље ждере,
Да глад утоли, биће ми срцу близак
И у њему наћи самилост, утеху
Као ти, моја некадашња кћери.
(Шекспир 2022: 146–147)

Њену искреност он доживљава као гордост (Шекспир 2022: 147). Од очеве мезимице она постаје ћерка за коју више не жели да чује (све до пред крај драме).

Волех је највише, с мишљу да свој одмор
Пустим њеној нези. [...]
Немо мир у гробу ако срце оца
Не одвојим од ње.
(Шекспир 2022: 147)

Прекрижио ју је у себи као што је Аћим учинио са Вукашином. Аћим Катић брише свог млађег сина из тестаментa повређен његовом издајом, која се десила тек када је донео одлуку која се није свидела његовом оцу и направио избор који отац не одобрава. Док је Корделија била по Лировој вољи, била је и у његовој милости. Аћим Катић је пре синовљеве издаје, увек фаворизовао Вукашина у односу на старијег сина, Ђорђа. А онда се, као и Вукашин, стрмоглавила у амбису очинског апсолутизма. То Лир не крије пред војводом од Бургундије:

Ценисмо је много док нам драга беше,
Ал' сад јој је цена пала.
(Шекспир 2022: 149)

Лир, ипак, пита војводу хоће ли се упркос новонасталој ситуацији оженити њоме:

Хоћете ли је, с манама које има,
Њу без пријатеља, под својку наше мржње,
С миразом клетве, гурнуту с гнушањем,
Узети ил' не?
(Шекспир 2022: 149)

Он одбија њоме да се ожени будући да ју је краљ Лир разбаштинио:

Жао ми је онда што изгубив оца
Губите и мужа.
(Шекспир 2022: 151)

Лир другом просцу, краљу Француске, ружи Корделију:

Велики краљу, не бих
Желео да бежим од ваше љубави
Па да вас оженим оном коју мрзим.
Окрените своју љубав достојнијој
Од беднице коју и природ скоро
Стиди се да призна за своју.
(Шекспир 2022: 150)

О преокрету у Лировим емоцијама и односу према најмлађој кћери краљ Француске збори:

Чудновато,
Да она што досад беше алем ваш,
Предмет ваше пажње, мелем вам старости,
Најбоља, најдража, учини за трен
Нешто чудовишно и да скине плаштво
Милости ваше велике. Преступ њен
Морао би бити неприродно, грозно
Дело, па да ваша ранија се љубав
Претвори у мржњу; [...].
(Шекспир 2022: 150)

Лир иде и даље. Краљу Француске, који прихвата да се ожени Корделијом, иако нема мираз, саопштава да је протерује и да она нема његов благослов нити он гаји било каква нежна осећања према њој након њеног одбијања:

Такву кћер немамо, нити ћео када
Видети јој лице; па идите стога
Без љубави, пажње, благослова мога.
(Шекспир 2022: 151)

Корделија одбија да ласка свом оцу о томе колика је њена љубав према њему. Због одбијања, које Лира понижава као оца, она остаје без мираза и, све до пред крај драме, у његовој немилости. Али, „[...] Lir ni ne pretpostavlja šta će proterivanje Kordelije učiniti njegovoj psihi i poslednje što očekuje sa svoje uzvišene pozicije kralja je ono što ga je snašlo – ludilo” (Šofranac 2013: 21), које је знак деградације владаревог

ума. Он умире не дочекавши изјаву љубави своје најмлађе кћери (Гринблат 2005: 127). Лир претходно доноси одлуку да је разбаштини те се она удаје без мираза. Да није добио свој део новца од брата, умањен за двеста дуката колико је отац одредио (Ђосић 2019: 85–87), Вукашин би се налазио у истој ситуацији као и Корделија с обзиром да „[...] у *Kralju Liru* очево љутито укidanje ђеркинog miraza означава крај testa љубави i одрицање од ођинске дућности” (Spremić 2011: 96), као што Аћим Катић на синовљев избор да ожени Олгу Тошић реагује тако што му саопштава да му на њега више не гледа као на сина и заповеда да узме новац и оде.

2. Бадње вече и његове импликације на однос оца и сина у роману *Корени*

Симболика Бадње вечери у роману *Корени* је наглашена скрнављењем њеног значаја. „Наказно политичко, ‘хајдучко’ позориште одиграва се управо на Бадње вече, за празничном трпезом у кући Аћима Катића, па се празник мирбожања – општег измирења и породичне слоге – преображава у своју супротност, у пародију без хумора и комике, у вече драматичног, трајног и коначног породичног раскола.” (Делић 2018: 62) За трпезом Бадње вечери, док на столу гори свећа уочи најрадоснијег празника верујућих православаца. Вукашин се те ноћи, након што га годинама није било у породичном дому, враћа да би, како ће Ђорђе рећи Симки, поделио имање захтевајући своју трећину, као да је, по Ђорђевој мишљењу, већ није потрошио на школовање у иностранству. Након што је Ђорђе заповедио да Вукашину исплати његов део, Аћим Катић се одриче свог до тада вољенијег сина. Вукашинова одлука да ожени Олгу Тошић, ћерку главног Аћимовог политичког супарника представља узрок кидања породичних веза између оца и сина и поделу породице.

Аћим Катић ту чињеницу доживљава веома лично и одриче се свог омиљеног од два сина, оног којег је увек фаворизовао, стварајући тако непремостив јаз љубоморе између својих мушких потомака. Чин одрицања формално је његово брисање из Аћимовог тестаментa након рођења Адама Катића, кога је и право и није право назвати сином Ђорђа Катића. Аћим се сина одриче из јарости, услед повређености и поноса, гоњен љутом срћбом због синовљеве издаје. Или, боље речено, издаје која је издаја таман толика колика и Корделијина. Њен основ, по Аћимовом схватању, крије се у Вукашиновом избору будуће невесте:

- Чија је твоја изабраница? – чвор је Аћимово лице.
Вукашин тешко изговори:
- Тошићева ћерка.
- Тошићева ћерка?! Напредњака Тошића?
- Јесте, његова.
- Мој син да се ожени ћерком мог највећег непријатеља? Народног крвопије. Мој Вукашин Тошићев зет! – шапуће загледиан у два велика ока, туђа и пушта, мора да гледа.
- Јесте, али ћерка није исто што и отац.
- После толико година дошао си кући то да ми кажеш? Аћимов син – Тошићев зет! Ђорђе, гаси свећу да се не гледамо више! (Ђосић 2019: 58)

Аћим Вукашинову вест доживљава као издају: „Ти ме издаде, Вукашине. И гроб ми опогани!” (Ђосић 2019: 59)

Он протерује Вукашина:

– Чуј ме, Вукашине... ова кућа није више твоја. Видим ли те, наредићу слугама да те истерају на сокак... У тестаменту, написаћу га одмах после празника... ти ћеш бити искључен из мог наследства (Ћосић 2019: 61)

Отац је био за срце уједен синовљевим дистанцирањем, а политичар пребегом у табор најгорег од свих – Тошића, Аћимовог архинепријатеља, који „[...] му је сина оteo” (Ћосић 2019: 154). То је Аћим Катић дочекао од обожаваног Вукашина, будућег наследника не само у животу, већ и у политици, а она је смисао његовог живота. „[...] он је видио, и у мислима пројектовао, Вукашина каонасљедника у странци и на политичкој сцени; као браниоца сељаштва, одјевоног у гуњ и опанке” (Делић 2018: 66). Утолико теже је синовљева издаја пала Аћиму, радикалском вођи него Аћиму оцу. Овај први никада неће прећи тога сину, који, како Аћим каже: „Он мора бити као ја, прави, стари радикал, адамовац” (Ћосић 2019: 39), а који је, женидбом, изабрао другу политичку опцију.

Потоњи ће да моли учитеља Андру да оде у тај Београд како би се вратио носећи очевом срцу вест да је будућа снајка лепа (Ћосић 2019: 106). Ради тога би отац попустио. Али радикал не би никад. Катића старијег на политичкој сцени тадашње Србије требало је да наследи Катић млађи, његова крв, коју он, његов син, доктор права, који добро и уверљиво говори (Ћосић 2019: 60), „[...] непријатељем опоганио” (Ћосић 2019: 141). Уместо тога постао је најпре странац, помодни господинчић из белог света, који носи капут какав „[...] ни краљеви намесници не носе” (Ћосић 2019: 53), а потом Тошићев зет. Не зна се шта је од та два Аћима више заболело.

Стиче се утисак да је избор будуће супруге на неки начин тест љубави за Вукашина Катића на ком је пао, као што Корделија пада на тесту љубави који у уводном делу драме организује Лир. Није реч само о избору супруге, већ и о политичком избору њеног оца и његове политичке партије односно напредњачке опције. Вукашинов избор да се учлани у странку свог будућег таста је отворено исказивање неслагања са очевим политичким опредељењем. Уједно, то је и начин да се Аћим Катић понизи на нивоу друштвене заједнице, што се и десило будући да „[...] су либерали исмевали Аћима због Вукашинове женидбе” (Ћосић 2019: 94). Њега је понизио рођени син. Због тога Вукашин пада у немилост свог оца. „Ти си... од вечерас, ти си... мртав³ за мене. Један за другог ми више не постојимо!” (Ћосић 2019: 62) Преровски радикал рачунао је да ће син пронети славу њега и његовог презимена, његове, катићевске лозе. Када се то није десило, Аћим Катић га се одриче: „[...] да га моје очи више не виде у кући. [...] нећу исти ваздух да удишемо.” (Исто) Аћим је политици претпоставио блискост са рођеним сином и будућим унуцима.

Али шта је Вукашин тако страшно урадио? Он никакво зло није учинио, никакав грех починио, баш као што није ни Корделија, Лирова најмлађа ћерка, која жели да краљ то и обнародује:

Молим ваше величанство,
Иако сте гневни што немам ту глатку
Клизаву вештину рећи што не мислим,
Јер оно што збиља смерам чиним пре
Но што кажем – ја вас молим, објавите
Да ме никакав порок, љага, злочин,

3 Аћим Катић, разочаран чињеницом да су синови изневерили његова очекивања, у затворској ћелији свом старијем сину, Ђорђу, саопштава да су и он и његов брат Вукашин умрли за њега (Ћосић 2019: 295, Делић 2018: 66).

Ни срамно дело, ни нечастан корак
Истиснули нису из ваше милости,
Већ немање оног чим сам богатија,
Ласкавога ока и језика; што ме
Радоснијом чини, мада ме је то
Лишило ваше наклоности.
(Шекспир 2022: 150)

Самосталним избором будуће невесте Вукашин Катић изневерио је очекивања свог ауторитарног оца, жестоког радикала, који је свом старијем сину по сопственој вољи изабрао жену. Вукашин је дошао на празник и донео вест која ће отворити Пандорину кутију Катића:

Треба да знате да се женим. [...]
Кажи, јеси ли ти то одлучио или ме питаш па да одлучиш?
Одлучио.
Одлучио?! – Аћим просу дуван. Брада му се сломи на кожуку.
[...]
Шта је то тако страшно што сам одлучио да се женим? Мени је тридесет година. Способан сам да изаберам себи жену. (Ћосић 2019: 57–58)

Вукашин је Аћиму само саопштио вест, важну и велику, не питајући га за мишљење. „Он ће свој избор и своју одлуку претпоставити вриједностима куће, завичаја, оца и очеве љубави, очеве политике, брата и снахе” (Делић 2018: 65), одузимајући тако прилику да му отац изабере жену, као што је Ђорђу изабрао Симку. Вукашин на то није пристао. Он се поставио другачије. „Његов приватни живот је његова ствар и не дозвољава ником да се мијеша у његов интимни свијет, по цијену раскида са оцем и родитељском кућом.” (Исто) Пљунуо је на очев ауторитет, на његову самовољу, на његово политичко наслеђе, на очајнички покушај да се подици сином којим се поноси јер пристаје да буде обликован и усмераван Аћимовим жељама, кад се већ стиди свог сиромашног и неугледног оца, Луке Дошљака бар исто колико се Вукашин стиди свог српског, сељачког, радикалско-хајдучког порекла и културолошки маркираног одела, које подразумева гуњеве, на ком Аћим инсистира. Млађи син је био Аћимова узданица у белом свету, у коме је имао да покаже српску умну бистрину, на понос свога оца. Вукашин у Паризу није само Вукашин, онај који стиче докторску диплому, већ и Аћимов син, сељачки син, Србин, репрезент државе и свог порекла. Аћим му је рекао:

Вукашине, да учиш што игда можеш. Тамо, Европи покажи ко је Србин. Покажи, мајку им белосветску, да ми нисмо само с јатаганима вешти. Нек знају да смо исто тако и с књигама умешни. Памет им покажи, а дукате не жали. Троши као да си кнез, нек виде да ми, Срби, сваки ред знамо. [...] гуњ и опанке не скидај. Не срами се због тога, јер они то немају. Нек виде шта је сељачки син! (Ћосић 2019: 72)

Једном приликом, кад је био млад, ишао је у варош са Аћимом који „[...] је одбио да му купи варошко дело, онакво какво је виђао у Паланци на велико-школцима” (Ћосић 2019: 71). Инсистирајући на сељаштву и сељачком пореклу, Аћим је Вукашину јасно ставио до знања шта мисли о страном утицају на домаћу традицију: „Ти си сељачки син. Срамота је да носиш швапске крпе. Нису оне ни здраве. И срце и памет се покваре у њима.” (Исто) Вукашина је спопао стид: „Постидео се због [...], опанка и гуња.” (Исто) Тада се, у глави и срцу, „[...] пред великом магазином у Савамали [...]” (Исто), нечујно одвојио од одвојио од свог наредбодавног оца. „Помислио је у себи 'нећу' и, на одстојању, ушао за оцем; [...]” (Исто) Одстојање

између оца и сина никада се није смањило. У питању је непремостиви идеолошки, мисаони и сваки други јаз. Илустрација тога је Вукашиново одлука да пређе преко очевог захтева да у иностранству носи гуњ и опанке. „Прво што је учинио било је да престане да буде смешан и да скине то глупо, турско одело.” (Ђосић 2019: 72) Одело је културолошка димензија. Због тога што је школован у свету, далеко од родне грудe, „он неминовно мора скинути гуњ и опанке и замијенити их ципелама и модерним европским одијелом” (Делић 2005: 65). Скидање одела са којим је дошао он се одваја и од система вредности који носи из родитељске куће. То сукобу између њега и Аћима даје шире размере.

Конфликт оца и сина није само сукоб два књижевна лика, већ и сукоб мишљења, светоназора, епоха и система вредности и два погледа на свет: патријархалног, традиционалног и дубоко конзервативног, и новог, европејског, модерног, прогресивног. Можемо рећи да је то вододелница између сељачког, феудалног, хајдучког чак наспрам господског, префињеног, грађанског, сукоб радикалског и либералног политичког становишта, две ни по чему сличне политичке опције и непомирљивих разлика између оца који живот проводи у стицању богатства и радикалском политичком активизму у једном српском селу и млађег мушкарца који је докторирао право у Паризу. И он, као и Корделија, покушава да уразуми свог оца огрезлог у самовољи апсолутисте: „Ти не одговараш за поступке пунолетног сина. Нисам те ни издао. Уосталом, нисам имао шта да издам. Ти водиш своју политику, а ја... (Важнија ти је радикалска демагогија од моје среће.) Истину да кажем, ја нећу да следим твоју политику... [...] Ја, оче, имам своја начела.” (Ђосић 2019: 59) На то му Аћим одговара реченицом: „Нисам ти више отац!” (Исто) У овом кратком дијалогу присутна је сва трагика њиховог сукоба.

Вукашин је задојен Европом и европским вредностима, новим, модерним временом, миљама далеко од оног које је владало у Србији на крају 19. и почетком 20. века, у доба у које су *Корени* смештени. Он се школовао у Паризу одвајајући се од прилика у Србији и сеоског или ти сељачког менталитета свог оца, угледног и богатог преровског газде, радикалског првака, преког човека који је био први у селу по дукатима, наслеђу које оставља за собом али туђем мушком детету, туђој крви јер му понос није дозвољавао да прихвати Вукашиновог сина, оног који је Катић по крви, али у коме има и Тошићевих гена. Аћим преко тога не може да пређе. Вукашин не постоји више за оца, да не сме више да се врати у породични дом нити ће Аћим његовој деци сутра бити деда. Не, они не могу бити његови унуци јер их је родила жена чијим венама тече тошићевска крв, а она се са катићевском племенитом, преровском плавом крвљу не може мешати, а да је не упрља: „Крв нам се с Тошићима меша. Неће бити моји унуци.” (Ђосић 2019: 77) Аћим се одриче не само сина већ и унука: „Кроз њих не могу да трајем. Душмани ће да опогане моју крв.” (Ђосић 2019: 78)

Аћим Катић при крају романа бива деградиран чином хапшења. Уз то, бива друштвено исмејан због брака свог сина и понижен добијањем унука којег је направио слуга. Тиме је катићевска крв, до које он држи, заиста запрљана. Адам Катић је лажни наследник, Ђоре је његов лажни отац, а Аћим није биолошки деда другог мушког унука до Вукашиновог сина. Млађи Катић је својим брачним избором, који његов отац сматра неопростивим грехом, растурио дом и покидао нити које су њега и Аћима везивале још од када је био дете. Он је био близак са њим на много начина, укључујући и тужакањем брата преком оцу (Ђосић 2019: 116) који га просто није волео јер никако није подсећао на њега. Није имао зашто да га воли нити је у Ђорђу било чега Аћимовог сем крви због чега би га волео.

Није се огледао у њему, већ у Вукашину, потоњем Тошићевом зету, будућем оцу напредњачких унука. Исплатом траженог новца, Аћим лишава Вукашина сваке будуће финансијске или ма које друге везе са њим, братом, кућом: „Исплати му онолико колико сам синоћ рекао. И нек му је јасно да у овој кући нема више права ни парче хлеба да затражи.” (Тосић 2019: 85)

Аћим је читавог живота стварао име и углед, богатио се и политички борио да би га изневерио рођени син у којег је полагао све неиспуњене амбиције и на кога је пројектовао своје планове. Вукашин, издајник, усудио се да сруши очеве снове и да не оправда наклоност коју је читавог живота добијао од оца на уштрб брата, који се оженио женом по очевој вољи. Вукашин је направио самостални избор, љубавни али и политички, с обзиром на то ко му је будући таст, и тиме се, одрекао сасптног оца, премда је једино чега се он заиста одрекао Аћимово политичко уверење: „Ја свој живот нећу да сатрем у радикалском политиканству. [...] После одласка Турака народ није тражио слободу. Он је тражио само хлеб. А ви, радикали, обманули сте га да је устав – хлеб... Народ, слобода, устав, све су то само изговори да се дође на власт.” (Тосић 2019: 59)

За познатог радикала из Прерова, који је подредио све политици, ово је био чин издаје какав не би био да је његов син оженио ћерку неког од његових радикала или некога ко му није политички такмац и тиме му угоднио. Издаја је и нападање очеве политичке опције, којој је дао целог себе и којој је планирао да да и целог њега. Сада, када је, Вукашиновом вољом осујећен, као што је и Лиров Корделијином, из Аћимових уста могле би да изађу Лирове речи њој упућене:

Боље
Да рођена ниси него што ми жељи
Угодила ниси.
(Шекспир 2022: 150)

Конечно је растојање постало непремостиво те Бадње вечери, за празник који окупља породицу и зближава њене чланове. За однос Вукашина и Аћима Катића из Прерова, то је била Вартоломејска ноћ.

3. Феномен апсолутизма у *Краљу Лиру* и *Коренима*

Понашање Аћима Катића може се анализирати као понашање монарха-апсолутисте у оквиру своје породице као и понашање краља Лира у својој у већем делу драме. На ширем плану, он је политичка фигура, краљ, глава државе који влада у складу „[...] sa apsolutističkom koncepcijom očinske i božanske vlasti” (Spremić 2011: 101), будући да „autoritet oca strukturirše feudalnu, patrijarhalnu kulturu predmodernog doba na dva načina. Najpre u vidu božanskog očinstva koje povezuje boga i kralja, tek potom i ostala božja stvorenja, a onda i u vidu dinastičke genealogije i hijerarhije” (Bečanović-Nikolić 2007: 420). Отуда фигура оца носи посебну тежину.

Отац из романа *Корени*, Аћим Катић, јесте „[...] глава породице, угледан политички човек, радикал из прве генерације радикала; своју улогу патријархалног домаћина и оца он у потпуности подређује својој улози политичара” (Велмар-Јанковић 1967: 133–134). Он, на трагу Бергеровог⁴ лова на скривене завијутке Шекспирових дела, у кључу психоанализе која се фокусира на „[...] odnos podražavanja, imitiranja, mimeze” (Bečanović-Nikolić 2007: 420),

4 Hari Berger (Harry Berger, Jr.) je autor dela “Psychoanalyzing the Shakespeare text: the first three scenes of the Henriad, Shakespeare and the Question of Theory, [...]” (Bečanović-Nikolić 2007: 419).

[...] od sina očekuje da bude replika oca. U svojoj težnji ka besmrtnosi, a s obrazloženjem da obezbeđuje genealoški kontinuitet, otac nastoji da iza sebe ostavi istovetnog naslednika. U toj potrebi za istovetnim, on nužno redukuje različitost svog sina. Naslednika koji nije 'isti', otac doživljava kao suparnika. Tu potrebu za 'istim' u nasledniku Berger tumači kao simboličko sinoubistvo. (Bečanović-Nikolić 2007: 420)

Зато је неприватљив брак сина са ћерком политичког неистомишљеника. То баца сенку на Аћимову припадност радикалској опцији. „Аћим Катић, син Луке Дошљака, први газда из Прерова, богатством које је стекао први муж његове мајке, постао је свемоћан политички вођа.” (Јеремић 1965: 260) Вукашиново сродство са непријатељем, које најављује уочи Божића саопштавањем вести о својој женидби, Аћим доживљава као издају. Њу чини „његов млађи син, Вукашин, очев љубимац и очева нада, доцније очево разочарење; млади господин школован у иностранству који се враћа у свој дом да би прекинуо све везе и са оцем, и са породицом, и са пореклом” (Велмар-Јанковић 1967: 134), који му у роману у лице баца неадекватност делања његове странке када су у питању народ и национални интереси (Ђосић 2019: 59).

Будући да су навикли да буду главни, да их поданици и слуге слушају, краљ Лир и Аћим Катић мисле да се то подразумева и када су у питању њихова деца. Очева је последња, неприкосновена и њој нико не сме да се супротстави, да је погази, а посебно не њихова крв, њихови синови и кћери. Штавише, „[...] Lir, u prvoj sceni prvog čina, izričito kaže da, kao apsolutni monarh, ne može da dozvoli d bilo šta stane između njegove odluke i njegove moći [...]” (Spremić 2011: 101). Обојица су апсолутисти јер:

U daleka vremena, u kojima je smeštena radnja komada, otprilike u VIII veku pre Hrista, Britanija nije imala nikakve institucije ili zvaničike – parlament, državni savet, komesare, prvosveštenike – koji bi ograničavali ili slabili kraljevsku vlast. [...], niko osim njega nije donosio ključne odluke. Očekivao je da ga bespogovorno slušaju kad izrazi svoje želje. (Grinblat 2020: 128)

У основи оваквог понашања је самовоља. „U Britaniji Šekspirovog *Kralja Lira*, [...] stari kralj počinje očigledno da se ponaša kao tiransko dete obuzeto neobuzdanom samovoljom [...]” (Grinblat 2020: 125–126) На Вукашиново позивање на закон у *Коренима* Аћим Катић му супротставља свој апсолутизам и своју самовољу реченицом: „Ја сам закон!” (Ђосић 2019: 61) Аћим наглашава свој апсолутизам речима: „И суд, и закон, и правда, све сам то ја!” (Ђосић 2019: 114) У оба дела свака опција непослушности је одузета млађима. Устоличен је очински апсолутизам, а основна полуга апсолутизма је моћ. Међутим, у *Краљу Лиру*, моћ је она коју мења његов „[...] захтев за неограниченом љубављу [...]” (Гринблат 2005: 125). То је сврха теста љубави којем подвргава своје ћерке. Он жели њихову љубав и жели да му се она саопшти. Његова најмлађа ћерка, као ни Аћимов млађи син то не чине.

Као и краљ Лир, и Аћим Катић је „[...] човек који је навикао да га сви у свему слушају и који не може да прихвати neslaganje” (Grinblat 2020: 131), чак ни када оно долази од деце и када је утемељено у њиховој потреби да буду искрени према себи и према оцу, по било коју цену.

У ова два дела постоји тесна веза између апсолутизма припадника старије генерације, који су, истовремено, и представници политичке елите и породичног раздора. У корену раздора је новац. Питање иметка и поделе истог роману *Корени* поставља Вукашин. Подела доводи до дезинтеграције породице која је у драми *Краљ Лир* „[...] pokrenuta kraljevim apsolutističkim potezom [...]” (Grinblat

2020: 130) протеривања. Ако Аћима Катића сагледавамо као преровског краља, на основу богатства, оштрог, бритког језика којим је секао све и сваког, по величини имања и броју дуката, као и репутацији која га прати, можемо рећи да исто важи за породицу Катић у којој су централи мотиви „[...] на једној страни силна, ауторитарна жеља Аћимова да све тече како је он замислио и пораз што није тако; на другој одлучност Вукашинова да свој живот уреди мимо и изван закона 'хајдучког позоришта' [...]” (Егерић 2009: 39–40). Мушки део породице Катић, отац и два сина, разједињени међусобно учествују у сцени која кулминира дезинтеграцијом породице. Очеви су, наиме, увређени потребом своје до јуче омиљене деце да доносе одлуке којима ће срушити њихов ауторитет и дирнути у њихову сујету.

Закључак

Централна фигура компаративне анализе рада чији су корпус дела *Корени* Добрице Ћосића и *Краљ Лир* Вилијама Шекспира јесте очев лик. Како сам Ћосић каже: „Отац и син представљају најсложенији међуљудски однос. У односу оца и сина улази целокупна историја са идеологијама, влашћу, економијом, хијерархијом, традицијом, континуитетом.” (Ана Ћосић-Вукић у: Ћосић 2019: 355–356) Тај однос се да преликати у однос Лира и његових ћерки: Гонериле, Корделије и Регане.

Основа компарације ова два дела су мотиви награђивања и кажњавања непослушних наследника, као и питање очинског ауторитета, опроштаја или изостанка истог, питање робовања страстима као што је таштина, неиспуњавања очекивања и цене која се плаћа за то, као и мотив љубави између очева и деце или онога што се поистовећује са љубављу иако не може бити даље од ње, а то је систематско наметање ауторитета.

Лична погођеност двојице очева одбијањем деце да се повинују њиховим захтевима надилази родитељска осећања Аћима Катића и краља Лира. Декодираније ова два књижевна дела отвара питање да ли је проблем у томе што деца, припадници млађе генерације, нису вољна да та очекивања испуне зато што су недопустиво назахвална, непослушна и немају поштовања према својим очевима, или су, пак, очекивања старијих генерација ригидна, недовољно реалистична, у потпуности окренута обликовању деце по калупу жеља, потреба и пројекција њихових очева, потпуно занемарајући слободну вољу и право на лични избор деце, и, самим тим, немогућа за испунити а да се притом млађе генерације не одрекну сопствене аутономије. Демонстрацијом исте, Корделија и Вукашин разочаравају Аћима Катића и Лира, који су, осим што су очеви, такође и политичке фигуре првог реда и као такве жељне поштовања у облику апсолутне послушности својих наследника, макар силом, ако већ не може милом. И обрнуто.

Читајући *Корени* и *Краља Лира*, намеће се мноштво питања. На пример, да ли су деца дужна да родитељима враћају љубав и улагање беспоговорним испуњавањем њихових очекивања или је то питање личног избора и обзира млађих генерација према старијима? Да ли је цена за то издаја сопственог срца? Или је реч о тиранији ауторитарних родитеља који са годинама губе моћ и физички и психички (пр)опадају па се њихова немоћ прелама преко нереалних очекивања која постављају деци? Колико су Лир и Аћим очеви, а колико су политичари и који од та два предњачи у њиховом светоназору и понашању? Имају ли деца, односно млади право на маневарски простор у ком би имали слободу да доносе

одлуке самостално, без туторства очева, а да за исте не буду кажњени? Шта је то што покреће потребу Лира и Аћима да их се одрекну и протерају? Колико су деца деца, а колико продужетак својих политички активних очева?

Деца су природно дужна да слушају родитеље, у оба случаја очеве, слепо, као што то чини Ђорђе у Коренима, или попут Гонериле и Регане на почетку драме, које оцу удовољавају ласкањем. Оне „[...] схватају Лиров захтев као аспект апсолутистичког театра; стога у својим ласкавим говорима оне дискурзивно изводе немогућност да адекватно изразе своју љубав [...]” (Гринблат 2005: 125). Зато претерују. Оне пристају на Лирову игру. Корделија то не чини. Она је, као и Вукашин Катић, непослушна.

Корените промене у односима проузроковане непослушношћу потомака означавају отуђење очеве и деце, посебно Аћима и Вукашина Катића, односно Лира и Корделије, међусобно удаљавање браће и сестара, кидање породичних веза због „издаје”. Флуидни однос Аћима Катића, „[...] са спољашњим обележјима политичког силника, ауторитарне стихије, са нечим заиста хајдучким у визири и природи [...]” (Егерић 2009: 30) према свом сину, као и Лиров према Корделији подразумева осцилирање од јаке љубави до одрицања. Вукашин Катић и Корделија пролазе пут од омиљеног до разбаштињеног и протераног детета услед очеве апсолутистичке ригидности.

ЛИТЕРАТУРА

- Bečanović-Nikolić 2007: Z. Bečanović-Nikolić, *Šekspir iza ogledala: Sukobi interpretacija u recepciji istorijskih drama u dvadesetom veku*, Beograd: Geopoetika.
- Велмар-Јанковић 1967: С. Велмар-Јанковић, *Савременици*, Београд: Просвета.
- Grinblat 2020: S. Grinblat, *Tiranin: Šekspir o politici*, Beograd: Vulkan.
- Гринблат 2005: С. Гринблат, Неговање страха: Краљ Лир и његови наследници, у: *Књижевност*, година LX, књига CXIV, бр. 2, Београд: Просвета.
- Делић 2018: Ј. Делић, Романи *Корени* и *Бајка* као пресудна дјела у романијерском развоју Добрице Ђосића, у: Р. Симић (ур.), В. Брборић (ур.), *Књижевно дело Добрице Ђосића*, Београд: Филолошки факултет у Београду, 59–86.
- Егерић 2009: М. Егерић, *Време и роман: Есеји о романима Добрице Ђосића*, Бања Лука: Задужбина „Петар Кочић”.
- Јеремић 1965: Д. Јеремић, *Прсти неверног Томе: Есеји о савременим југословенским њисцима*, Београд: НОЛИТ.
- Spremić 2011: M. Spremić, *Politika, subverzija, moć: novoistorijska tumačenja Šekspirovih velikih tragedija*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Ђосић 2019: Д. Ђосић, *Корени*, Београд: Лагуна.
- Ђосић-Вукић 2019: А. Ђосић-Вукић (поговор), у: Ђосић 2019: Д. Ђосић, *Корени*, Београд: Лагуна.
- Шекспир 2022: В. Шекспир, *Велике трагедије: Хамлеј, Краљ Лир, Маџбет, Отело*, превели Живојин Симић и Сима Пандуровић, Београд: Вулкан.
- Šofranac 2013: Nataša Šofranac, *Motiv ludila kod junaka četiri velike tragedije Viliijama Šekspira*, <<https://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20130918SOFRANAC.pdf>>, 28. 3. 2024.

THE FATHER FIGURE IN THE PLAY *KING LEAR* AND THE NOVEL *THE ROOTS*

Summary

This comparative analysis deals with the phenomenon of the family in the play *King Lear* and the novel *The Roots*. Both works inherit the theme of corrupted family relationships and an overwhelming family conflict. The novel *The Roots* is a family drama about a father and a son and about fathers and sons. Simultaneously, Shakespeare's drama is a story about a father and a daughter and about fathers and daughters. Both works comprise the theme of an aging parent and ungrateful children who refuse to meet their father's expectations. Both fathers are prisoners of the privileges arising from the high political position each of them occupies within their community. The imperative of the father's (parental) authority is a common motive. The issue of inheritance and heirs is emphasized in both works. Family relationships are complex and interwoven within them are the expectations that aging parents, that is, fathers, have of their children. The plot arises when the youngest children refuse to comply with these expectations. King Lear and Aćim Katić experience the act of disobedience personally as betrayal. Because of this disobedience, they punish their children. The conflict between older and younger generations is evident in both works. It has two dimensions: the family and the political one.

Keywords: family, fathers, sons, daughters, generation gap, disintegration, personal care agreement

Marija S. Terzić